

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ ОСНОВНОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ У 1991-2009 РР.

Горячук В.Ф.

В статті розглянуті негативні наслідки приватизації великих підприємств, питання трансформації основного капіталу України, її інституційних секторів та регіонів, визначені основні чинники погіршення кількісних, якісних та структурних характеристик основного капіталу країни та її регіонів

В сучасних умовах перехідної економіки України капіталізація є важливим фактором економічного росту держави. Ефективність підприємств і економіки в цілому зростає при підвищенні рівня їх капіталізації. Капітал є однією з найбільш важливіших економічних категорій, які дають уявлення про рівень економічного розвитку країни. Підвищення рівня капіталізації економіки має стратегічне значення для України. Важливу роль у цьому процесі належить державі, особливо, в частині створення сприятливих умов для накопичення капіталу та підвищення рівня ефективності його використання.

Сьогодні капітал розуміється у широкому сенсі, де основний капітал розглядаються у взаємозв'язку з нематеріальними активами, людським, соціальним та природним капіталом. Під основним капіталом в даній записці розуміються матеріальні активи, які використовуються для виробництва товарів та надання послуг, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року. До них належать будинки, споруди та передавальні пристрої, машини й обладнання, транспортні засоби, інструменти та ін.

Помилки при здійсненні трансформаційних змін в Україні на шляху побудування ринкової економіки призвели до цілого ряду негативних наслідків у стані основного капіталу. Висока ступінь зношеності, моральна застарілість, повільне оновлення стали значною перешкодою на шляху розвитку людського капіталу внаслідок відсутності відповідних умов для ефективного використання висококваліфікованої робочої сили та її відтоку в інші країни з більш кращим якісним рівнем основного капіталу та вищим рівнем оплати праці. Відповідно під загрозу поставленні плани переходу економіки України та її регіонів на інноваційний шлях розвитку.

Однією з головних рис трансформаційних змін в Україні на шляху

побудування ринкової економіки була зміна форма власності на засоби виробництва. Відбувся перехід від планової економіці, які базувалася на державній формі власності, до діючої сьогодні ринковій економіці, в основі якої лежить приватна власність на засоби виробництва. На відміну від західних країн, де первинне накопичення капіталу здійснювалося шляхом капіталізації прибутку протягом тривалого часу, в Україні це було здійснено у короткі строки шляхом приватизації державних підприємств. Непідготовленість приватизації та її поспішність, яка обґрунтовувалася намаганням не допустити реваншу комунізму, призвели до цілого ряду негативних наслідків [1, с. 334, с. 374]:

- поява нових приватних власників не призвела до появи ефективних менеджерів;

- процес приватизації державного майна відбувався не в інтересах розвитку суспільства та економіки, а в інтересах окремих груп населення та приватних осіб, тісно пов'язаних з владою;

- більшість населення була відсторонена від привласнення нагромадженого в країні багатства, і не беручи участі у прибутках, стала перед фактом масової збіднілості, коли виховання, освіта, охорона здоров'я, культура, які не менш важливі ніж матеріальні ресурси, для багатьох стали малодоступними;

- у 2008 році негативне ставлення до приватизації великих підприємств було у 64,1 % опитаних і тільки у 13,9 % опитаних відносилися до цього позитивно.

Як наслідок у суспільстві панує думка, що процес приватизації був несправедливим, що обумовлює напругу у суспільстві та труднощі, щодо об'єднання зусиль різних верств населення на шляху економічного розвитку країни.

Поряд з інституційною трансформацією основний капітал зазнав також кількісні, якісні та структурні зміни. Про гостроту кризи нагромадження основного капіталу свідчить обвальне падіння інвестицій у 90-х роках 20-го сторіччя (рис. 1).

с. 1. Індекс інвестицій в основний капітал України та Одеської області у 1990-1999 рр.

Обсяг інвестицій в країні впав майже до 20 % від рівня 1990 року (в Одеській області до 16 %). Індекс основних засобів України до переднього року у 1995 та 1996 роках становив відповідно 99,0 % та 99,6 %, тобто нагромадження основного капіталу у ці роки було від'ємне, відбувалося його зменшення.

Однією з головних причин падіння інвестицій в основний капітал було зменшенням рівня валового заощадження з 36,7 % до ВВП у 1992 році до 18,8 % до ВВП у 1997 році, тобто зменшення майже у 2 рази (табл. 1) [2, с. 254].

Таблиця 1

Валове заощадження в інституційних секторах економіки України у 1992-1998 рр. (у % до ВВП)

Показник	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Валове заощадження - всього, у тому числі по секторах:	36,7	33,8	32,3	23,2	20,0	18,8	19,1	22,5
нефінансових корпорацій	26,0	13,3	9,5	4,8	2,2	5,9	4,5	9,7
фінансових корпорацій	3,3	9,0	6,6	1,0	0,9	0,8	1,3	1,6
загальнодержавного управління	-1,6	8,3	15,1	16,2	16,3	9,8	12,1	10,1
домашніх господарств	9,0	3,1	1,1	1,6	1,0	2,2	1,4	1,1
некомерційних організацій	0,0	0,1	-0,1	1,3	0,6	0,3	0,0	0,0

При цьому валове заощадження у секторах нефінансових корпорацій та домашніх господарств, які в розвинених країнах є головними джерелами заощадження, зменшення у 1996 році у порівнянні з 1992 роком становило відповідно у 11,8 та 9,0 разів і у 1996 році склало відповідно 11,0 % та 5,0 % від загального обсягу валового заощадження. В той же час значно зросла питома вага сектору загального державного управління, у 1995 та 1996 роках вона сягала віще 80 %. Зовсім інша структура валового заощадження була у США, де у 1990-1995 рр. питома вага бізнесового та особистого заощадження складала відповідно 71,8 % та 22,4 %, а частка держави лише 5,8%.

Ще більш ясно видно негативний характер економічних процесів у 90-х роках 20-го сторіччя, якщо розглянути ситуацію з точки зору чистого заощадження (табл. 2), яке безпосереднього визначають можливості щодо економічного зростання країни. Концентрація чистого заощадження у секторі загальнодержавного управління призвела до вкрай негативних наслідків, коли сектор нефінансових корпорацій залишився без власних

ресурсів не лише для розширеного відтворення основного капіталу, а навіть для простого його відтворення.

Таблиця 2

Чисте заощадження в інституційних секторах економіки України у 1996-1999 рр. (у % до ВВП)

Показник	1996	1997	1998	1999
Чисте заощадження - всього, у тому числі по секторах:	1,9	0,2	0,3	4,7
нефінансових корпорацій	-12,9	-9,4	-10,6	-4,7
фінансових корпорацій	0,8	0,7	1,1	1,4
загальнодержавного управління	14,2	7,5	9,3	7,5
домашніх господарств	0,8	2,0	1,1	0,8
некомерційних організацій	-0,9	-0,6	-0,5	-0,4

Тобто сектор нефінансових корпорацій не мав власних ресурсів навіть для компенсації споживання основного капіталу, при цьому дефіцит сягав величезних обсягів – у 1996-1998 роках він складав від 9,4 % до 12,9 % ВВП.

В результаті у секторі нефінансових корпорацій України, який є основою реального сектору економіки країни, склалася дуже незадовільна ситуація щодо власних інвестиційних ресурсів, яку не вирішували навіть капітальні трансферти з сектору загального державного управління.

Для оцінки можливості підвищення рівня капіталізації економіки країни важливим показником є рівень чистого нагромадження основного капіталу. Саме чисте нагромадження основного капіталу визначає підвищення рівня капіталізації економіки країни та можливість її подальшого зростання. Рівень чистого нагромадження основного капіталу на протязі 1992-1998 рр. зменшився у 10,4 рази і у 1998 році досяг критичного значення (0,8 % від ВВП) (табл. 3). У Великій Британії цей показник у 1986-1995 рр. складав 6,2 % від ВВП [2, с. 155, с. 156].

Таблиця 3

Чисте нагромадження основного капіталу в інституційних секторах економіки України у 1992-1998 рр. (у % до ВВП)

Показник	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Чисте нагромадження - всього, у тому числі по секторах:	8,3	4,3	4,5	5,0	2,7	1,3	0,8
нефінансових корпорацій	7,0	2,7	0,5	0,6	1,7	0,5	0,3
фінансових корпорацій	0,1	0,3	0,7	0,3	0,5	0,4	0,3
загальнодержавного управління	0,3	0,1	1,7	2,3	0,0	-0,6	-0,8

домашніх господарств	0,5	1,5	0,9	0,8	0,7	1,3	1,2
некомерційних організацій	0,5	-0,3	0,7	1,1	-0,1	-0,3	-0,2

Зменшення рівня чистого нагромадження основного капіталу в Україні, головним чином, було обумовлено суттєвим зменшенням нагромадження основного капіталу в секторі нефінансових корпорацій з 7,0 % у 1992 році до 0,3 % у 1998 році. Такий розвиток процесу чистого нагромадження основного капіталу у період 1992-1998 рр. можна розглядати як свідчення деіндустріалізації та декапіталізації економіки України.

Обвальне падіння інвестицій та чистого нагромадження основного капіталу обумовило суттєве погіршення його якісних характеристик. Середньорічний коефіцієнт введення нових основних засобів зменшився з 5,29 % у 1991-1993 рр. до 0,94 % у 1996-1998 рр. (табл. 4) [2, с. 194]. Тобто оновлення основних засобів майже припинилося. Одночасно зменшилося списання застарілих основних засобів з 2,04 % у 1991-1993 рр. до 0,84 % у 1996-1998 рр.

Таблиця 4

Середньорічні коефіцієнти введення та ліквідації основних засобів в Україні у 1991—1998 рр. (у %)

Показник	Коефіцієнт введення			Коефіцієнт ліквідації		
	1991-1993	1994-1995	1996-1998	1991-1993	1994-1995	1996-1998
Основні засоби - всього, у тому числі в:	5,29	3,06	0,94	2,04	2,97	0,84
промисловості	4,50	2,66	0,83	2,25	2,75	0,70
сільському господарстві	6,48	2,43	0,34	2,75	3,73	0,88
транспорті	4,81	4,95	0,64	1,33	5,37	1,32

Суттєве уповільнення оновлення та списання основних засобів спричинило збільшення середніх строків їх служби. Протягом 1991-1998 рр. середній строк служби основних засобів зріс більш ніж на 3 роки, а у промисловості - більш ніж на 4 роки (табл. 5).

Таблиця 5

Середні строки служби основних фондів по галузях економіки України (у роках)

Показник	1990 р.	1998 р.
Основні фонди - всього, у тому числі в:	18,9	22,0
промисловості	16,2	20,4
сільському господарстві	10,4	14,4
транспорті та шляховому господарстві	18,8	20,2

Питома вага переамортизованих основних засобів у сукупній балансовій вартості зросла з 2,9 до 6,8% [2, с. 196]. У період 1990-1998 рр. в загальному обсязі основних засобів питома вага матеріальних галузей знизилася з 66 % до 59 %, переважно за рахунок промисловості, сільського господарства і транспорту. При цьому найбільше прирощення основних засобів мало місце у сфері фінансової діяльності та житлового господарства [2, с. 195].

Як зазначено у [2, с. 197] специфікою вітчизняної економічної кризи першої половини 90-х років було зменшення чистих капіталовкладень на фоні руйнування амортизаційних джерел фінансування капіталовкладень. Протягом 1991-1994 рр. амортизаційні відрахування підприємств та організацій були зведені практично до нульового рівня внаслідок неповної індексації, а з 1995 р., коли вони почали помалу відновлюватися, їх штучно стримували за допомогою понижуючих коефіцієнтів.

У 90-х роках 20-го століття практичні дії уряду країни щодо покращення кількісних та якісних показників основних засобів мали непослідовний і суперечливий характер, що було обумовлено протиріччям між інтересами реального сектору економіки та завданням наповнення бюджету [2, с. 197]. В результаті перемогла позиція щодо применшення амортизації в інтересах наповнення бюджету, що знайшло своє відображення у Законі України "Про оподаткування прибутку підприємств" (стаття 8. Амортизація). Лібералізація амортизаційної системи, розширення можливостей власників основного капіталу обирати найбільш прийнятний режим амортизації і забезпечення на цій основі оптимального планування та використання інвестиційних ресурсів залишилися за межами закону.

У продовж 90-х років 20-го сторіччя зменшувалася фондвіддача і у 1999 році вона впала до рівня 15,7 коп., а індекс фондвіддачі у порівнянні з 1990 роком склав лише 36,8 % [2, с. 190].

Непослідовний і суперечливий характер дій уряду України у сфері амортизаційної політики призвели до збільшення ступеню зносу основних засобів з 37,1 % у 1991 році до 47,9 % у 1999 році [3].

Починаючи з 2000 року почалося зростання економіки України, яке супроводжувалося зростанням обсягів інвестицій в основний капітал (рис. 2). У 2007 році індекс інвестицій в основний капітал досяг 87,7 % від рівня 1990 року (в Одеській області – 89,7 %), це обумовило зростання основного капіталу країни. Але криза 2008-2009 рр. перервала цей позитивний процес і спричинила спад інвестицій в Україні до 50,0 % від рівня 1990 року (в Одеській області – 58,8 %).

Головними джерелами нагромадження основного капіталу є національні заощадження та іноземні інвестиції, але питома вага останніх

в загальному обсязі інвестицій в основний капітал України у 2000-2009 рр. в середньому становила лише 4,5% [4].

Рис. 2. Індекс інвестицій в основний капітал України та Одеської області у 2000-2009 рр.

У період з 2000 по 2009 роки первинна вартість основних засобів (далі – вартість основних засобів) України щорічно у фактичних цінах зростала у середньому на 18,8 %. При цьому у Миколаївській, Одеській та Херсонській областях середньорічне зростання становило відповідно 17,5 %, 15,3 % та 12,3 %, тобто нижче середнього рівня в Україні. Найбільше зростання у цей період мало місце в Харківській області – 22,1 %, найменше у Тернопільській області – 9,1%.

У 2009 році вартість основних засобів в Україні у фактичних цінах становила 3904 млрд. грн., у тому числі у Донецькій області – 430,8 млрд. грн., Харківській – 399,7 млрд. грн., Дніпропетровській – 341,1 млрд. грн., Одеській – 151,7 млрд. грн., Миколаївській – 93,4 млрд. грн., та Херсонській – 49,4 млрд. грн. Найменші значення у Чернівецькій та Тернопільських областях – відповідно 29,7 млрд. грн. та 26,8 млрд. грн.

Якщо оцінювати темпи зростання вартості основних засобів у порівняних цінах, то вони значно менші ніж у фактичних цінах. В цілому в Україні у 2000-2008 рр. середньорічне зростання становило 3,9 %, в Одеській області у 2003-2009 рр. – 7,4%, а в Херсонській області у 2003-2008 рр. – 3,4 %.

Основна частка основних засобів України зосереджена у сфері транспорту і зв'язку, промисловості та операцій з нерухомим майном, при цьому їх питома вага зросла з 71,1% у 2001 році до 81,8 % у 2008 році. Значні зміни відбулися у структурі основних засобів. Більш ніж у 2,6 рази зросла питома вага основних засобів у сфері транспорту і зв'язку, в значній мірі це обумовлено їх переоцінкою на початку 2008 року, внаслідок чого їх вартість з урахуванням інвестицій у 2008 році (32,6

млрд. грн.) зросла з 453,8 млрд. грн. до 1208,2 млрд. грн. В той же час суттєво зменшилася питома вага промисловості з 34,0% у 2001 році до 24,1% у 2008 році, більше ніж у 3 рази зменшилася частка сільського господарства (рис. 3).

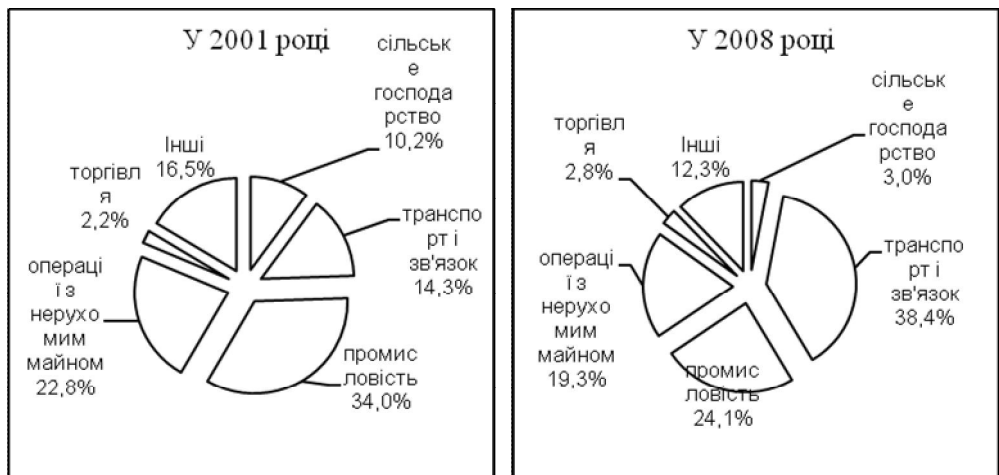

Рис. 3. Структура основних засобів України за видами діяльності

Основна частка основних засобів Одеської області як і України зосереджена у сфері транспорту і зв'язку, промисловості та операцій з нерухомим майном і їх питома вага зросла з 59,3 % у 2000 році до 73,9 % у 2009 році (рис. 4). За цей період на 14,5 відсоткових пункту зросла питома вага основних засобів у сфері транспорту і зв'язку, в значній мірі це обумовлено їх переоцінкою на протязі 2006-2008 років, внаслідок чого їх вартість з урахуванням інвестицій зросла з 15,9 млрд. грн. у 2005 році до 55,8 млрд. грн. В той же час суттєво зменшилася питома вага освіти з 16,5% у 2000 році до 6,4% у 2009 році, більше ніж у 3 рази зменшилася частка сільського господарства.

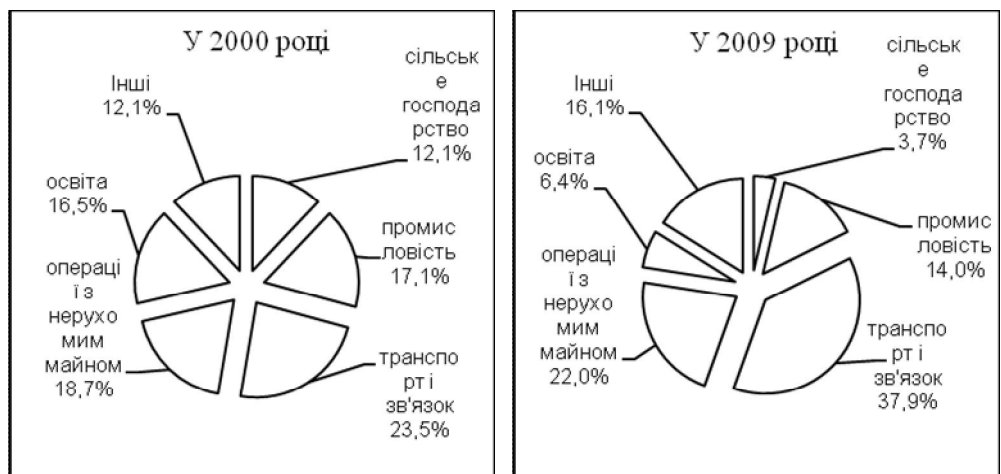

Рис. 4. Структура основних засобів Одеської області за видами діяльності

Незважаючи на зростання вартості основних засобів їх якісні характеристики суттєво погіршилися. Ступінь зносу основних засобів в Україні збільшилася з 43,7% у 2000 році до 60,0 % у 2009 році. Найбільша ступінь зносу основних засобів у 2008 році була у сфері транспорту і зв'язку і становила 82,4 %. Це саме ж стосується і Одеської області (58,9 %), в економіці якій транспорт і зв'язок грають провідну роль.

У 2009 році найбільша ступінь зносу основних засобів була у Харківській області – 80,6 %, вище 70,0 % у Кіровоградській, Вінницькій та Полтавській областях, відповідно 73,5 %, 70,7 % та 70,1 %. У Миколаївській, Одеській та Херсонській областях – відповідно 67,3 %, 51,2 % та 66,8 %. Найменша ступінь зносу основних засобів була у Чернівецькій, Київській та Тернопільській областях, відповідно 37,4 %, 37,5 % та 44,5 %.

У 2000-2008 роках коефіцієнт оновлення основних засобів в Україні в середньому становив 4,62 % (період оновлення – 21,7 року). Найменше значення цей коефіцієнт мав в АР Крим, Запорізькій та Чернігівській областях, відповідно 3,5 % (28,7 року), 3,4 % (29,5 року) та 3,3 % (30,3 року). В Миколаївській, Одеській та Херсонській областях – відповідно 4,5 % (22,5 року), 5,1 % (19,8 року) та 3,5 % (28,2 року). Найбільший коефіцієнт оновлення основних засобів у 2008 році був у Київській, Закарпатській та Волинській областях, відповідно 6,4 % (15,7 року), 5,4 % (18,7 року) та 5,3 % (18,8 року).

Нагромадження основного капіталу є одним з найважливіших факторів росту національної економіки, здійснення в неї структурних перетворень та впровадження інноваційних технологій. Забезпечення сталого розвитку національної економіки неможливо без удосконалення державного регулювання нагромадженням основного капіталу, формування дієвих механізмів концентрації заощаджень та перетворення їх в інвестиції, оновлення основного капіталу та підвищення ефективності його використання.

Процес валового заощадження в Україні у 1997-2009 роках можна розділити на 2 періоди. Перший - 1997-2004 рр. коли валове заощадження у відсотках до ВВП зросло з 18,8 % у 1997 році до 31,8 % у 2004 році. У цей період середньорічні темпи зростання валового заощадження перевищували темпи зростання ВВП. Другий період - 2005-2009 рр. коли почався спад валового заощадження, у 2005 році воно зменшилося до 25,7 %, а на протязі наступних 2006-2009 років впало до найнижчого рівня, і у 2009 році становило 16,6 % ВВП. Це свідчить, що починаючи з 2005 року в економіці України стали проявлятися негативні процеси щодо скорочення інвестиційної бази соціально-економічного зростання країни.

Якщо розглядати процеси заощадження в розрізі інституційних

секторів, то ситуація більш складна. Розгляд процесу чистого заощадження в розрізі інституційних секторів показує, що к 2001 року рівень чистого заощадження у секторі загального державного управління скоротився більш ніж у 7 разів і становив 1,9 % (рис. 4). В подальшому до 2008 року включно він коливався від 0,7 % до 3,1 %, а у 2009 став від'ємним (-6,5 %).

К 2001 року рівень чистого заощадження у секторі нефінансових корпорацій перестав бути від'ємним і збільшився від -12,9 % до 2,1 %. В подальшому до 2008 року включно він коливався від 0,4% до 4,4 %, а у 2009 став від'ємним (-3,1%). Таким чином, обидва інституційні сектори у 2009 році були позбавленні власних ресурсів для нагромадження основного капіталу.

Ри

с 4. Чисте заощадження у секторах нефінансових корпорацій та загального державного управління у 1996-2009 рр.

Динаміка рівня чистого заощадження у секторі домашніх господарств у продовж 1996-2005 рр. мала позитивний тренд, воно зросло з 0,8 % у 1996 році до 10,3 % у 2005 році. Після цього впродовж трьох років був спад до 5,5 % у 2008 році. А у 2009 році знову зростання до 8,8 % (рис. 5).

Що стосується сектору фінансових корпорацій, то на протязі усього періоду 1996-2009 рр., мала місце стійка тенденція до зростання рівня чистого заощадження, з 1996 року він збільшився з 0,8 % до 5,8 % у 2009 році. Починаючи з 2002 року сектори фінансових корпорацій та домашніх господарств стали грати провідну роль у процесі чистого заощадження. У 2009 році їх сумарний рівень досяг 14,6 %, в той час як

сумарний рівень секторів нефінансових корпорацій та загального державного управління вперше з 1998 року став від'ємним (-9,6 %).

Висновки:

1. Приватизація в Україні не призвела до появи ефективних власників, відбувалася вона не в інтересах розвитку суспільства та економіки, а в інтересах окремих груп населення та приватних осіб, тісно пов'язаних з владою, у суспільстві панує думка, що процес приватизації великих підприємств був несправедливим, що обумовлює напругу у суспільстві та труднощі, щодо об'єднання зусиль різних верств населення на шляху економічного розвитку країни.

ис 5. Чисте заощадження у секторах фінансових корпорацій та домашнього господарства у 1996-2009 рр.

2. Існуючий стан інвестицій в основний капітал, діючі механізми його індексації та амортизації не забезпечують необхідних темпів оновлення основних засобів, особливо в умовах коли рівень освіти, інновації й інформатизація стали визначальними факторами соціально-економічного розвитку суспільства, коли провідну роль в економіці стали грати високотехнологічні компанії.

3. Внаслідок від'ємного чистого заощадження сектор нефінансових корпорацій впродовж тривалого часу було позбавлено власних ресурсів для нагромадження основного капіталу.

4. Ненадійність та слабкість банківського сектору, нерозвиненість фондового ринку України, наявність значного тіньового сектору в українській економіці, нерозвиненість інститутів спільного інвестування є чинниками неповної трансформації національних заощаджень у нагромадження.

Внаслідок цього населення та бізнес шукають інші механізми збереження та використання своїх заощаджень, у тому числі шляхом вивозу за кордон, використання в тіньовий економіці, купівлі іноземній валюті та збереження її вдома.

5. Висока ступінь зношеності, моральна застарілість, повільне оновлення основного капіталу можуть стати значною перешкодою на шляху розвитку людського капіталу внаслідок відсутності відповідних умов для ефективного використання висококваліфікованої робочої сили та привести до її відтоку в інші країни з більш кращим якісним рівнем основного капіталу та вищим рівнем оплати праці. Відповідно під загрозу поставленні плани переходу економіки України та її регіонів на інноваційний шлях розвитку.

Література

1. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / НАН України, Інститут економіки та прогнозування НАН України. – К., 2009. – 864 с.

2. Національні заощадження та економічне зростання / Інститут економічного прогнозування; за редакцією д.е.н. Б.Є.Кваснюка. – К.: «МП Леся», 2000. – 304 с.

3. Бобух І.Н. Особенности диспропорциональности составляющих национального богатства Украины / Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. Випуск 38-2, 2010, с.174-181 // режим доступу: <http://www.donntu.edu.ua> / «Библиотека»/ «Информационные ресурсы».

4. Сайт Державного комітету статистики України // режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Abstract

Goryachuk V. F.

Transformational change of fixed assets in Ukraine and its regions in the years 1991-2009

The article discussed the negative consequences of privatization of large enterprises, the issues of transformation of the fixed assets of Ukraine, its institutional sectors and regions, certain basic factors are the deterioration of quantitative, qualitative and structural characteristics of the fixed assets of the country and its regions